

SİLAHLI ÇATIŞMA HUKUKU VE ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI HUKUKUNDA BİREYİN SORUMLULUĞU

Yrd. Doç. Dr. Ezeli AZARKAN

Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi
aezeli@dicle.edu.tr

Özet: Bu makalede silahlı çatışma hukuku ve uluslararası insan hakları hukukunda bireyin sorumluluğu incelenmiştir. İnsan haklarının ağır ihlallerinden dolayı cezalandırmalar 19. yüzyılda başlamakla birlikte, bu konu 20. yüzyılın başlarından itibaren uluslararası hukukta yerini almaya başlamıştır. İnsan haklarına ilişkin uluslararası hukuk düzenlemelerinin birçoğu insan haklarının geliştirilmesi ve bu çerçevede ihlallerin önlenmesi konusunda devlete sorumluluklar yükleyen anlaşmalardır. Ancak, devlete yükümlülükler getirmesine rağmen, bu anlaşmaların insan hakları ağır ihlallerinin önlenmesi konusunda yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu nedenle, insan haklarının korunması ve ağır ihlallerin önlenmesi için uluslararası alanda bireyin sorumluluğuna ilişkin düzenlemeler yapılmıştır.

Bu incelemede, ilk önce silahlı çatışma hukuku kapsamında savaş suçu ve insanlığa karşı suçlar, daha sonra, uluslararası insan hakları hukuku kapsamında soykırım, işkence, kölelik, ırk ayrımı ve ayrımcılık suçlarından dolayı bireyin uluslararası sorumluluğu incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Birey, sorumluluk, uluslararası insan hakları, silahlı çatışma hukuku, soykırım.

INDIVIDUAL RESPONSIBILITY IN INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS LAW AND THE LAW OF ARMED CONFLICT

Abstract: The following article analyzes the notion of individual responsibility in the law of armed conflict and international human rights law. Although the punishment of serious violations of human rights began as of the 19th Century, this issue was enshrined in international law with the start of the 20th Century.

The great majority of human rights instruments concluded under international law are conventions and treaties dealing with enhancing the development of human rights and those imposing responsibility for violations committed in this context. However, although these instruments impose state responsibility for violations of human rights, they remain insufficient with respect to the prevention of such serious violations on their own. As such, several treaties were made entailing individual responsibility dealing with the protection of human rights and the prevention of human rights violations.

This article seeks to evaluate individual responsibility for war crimes and crimes against humanity within the frame of the law of armed conflict and subsequently addresses genocide, slavery, racial discrimination and discrimination within the frame of international human rights law.

Key Words: *Individual, responsibility, international human rights, law of war, genocide.*

I. Giriş

Bu makalenin amacı, uluslararası suçlardan dolayı bireyin uluslararası cezai sorumluluğuna ilişkin hukuka dikkat çekmektir. İnsan haklarının ağır ihlallerinin uluslararası suç sayılması kavramı 19. yüzyılda ortaya çıkmaya başlamış olmakla birlikte, bu konu 20. yüzyılın başlarından itibaren yürürlükteki uluslararası hukuka dâhil olmaya başlamıştır.

İnsan haklarına ilişkin uluslararası hukuk düzenlemeleri, insan haklarının kapsam olarak geliştirilmesi ve bu hakların ihlallerinin önlenmesi konusunda devlete sorumluluklar yükleyen metinlerdir. Bu durum, devletin genelde, yaşam hakkı, kişi dokunulmazlığı, özel mülkiyet, diğer özgürlükler ve toplumsal yaşamı düzenleyen temel hukuki otorite ve gerektiğinde zorlayıcı güç olmasından kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede, özellikle, medeni ve siyasal haklara ilişkin birçok insan hakları ulusal ve uluslararası düzeyde güvence altına alınmıştır. Bu güvencelerle, devletin güç ve otoritesi insan hakları açısından sınırlandırılmaktadır. Bu siyasal ve hukuki sınırlamalar, yine de, bu ihlallerin önlenmesi konusunda yetersiz kalabilmektedir. Bu nedenle, insan haklarının korunması ve ağır ihlallerinin önlenmesi için uluslararası alanda bireyin sorumluluğuna ilişkin düzenlemeler yapılmaktadır. Bu çalışmada, silahlı çatışma hukuku ve uluslararası insan hakları hukukunda bireyin uluslararası sorumluluğuna ilişkin düzenlemeleri inceleyeceğiz.

Silahlı çatışma hukuku ve uluslararası insan hakları hukuku, farklı iki hukuk disiplini olmalarına rağmen, aralarında ortak noktalar da mevcuttur. Silahlı çatışma hukuku esas olarak uluslararası teamül hukukundan kaynaklanırken, uluslararası insan hakları hukuku ise II. Dünya Savaşı sonrasında meydana gelen

siyasi ve toplumsal gelişmelere bağlı olarak imzalanan uluslararası antlaşma ve sözleşmelerle ortaya çıkmıştır.

Uluslararası insan hakları hukuku, devletlerin ve bireylerin hak ve yükümlülüklerini gösterir. Bu hak ve yükümlülükler, Birleşmiş Milletler (BM) Antlaşması, BM İnsan Hakları Bildirgesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi v.b. insan hak ve özgürlüklerini koruyan, geliştiren birçok uluslararası antlaşmalarda ifadesini bulur. Bu hak ve yükümlülükler barış zamanı ve savaş gibi insanları tehdit eden durumların ortaya çıktığı zamanlarda uygulanır.¹

Savaş zamanlarında iki durum ortaya çıkar: Birincisi, devletin başlatma hakkı; ikincisi ise, savaşın yürütülmesi için gerekli operasyonlar ve bu operasyonlar sırasında insan haklarının korunması. Savaş sırasında uyulması gereken kurallar La Haye Hukuku ve Cenevre Hukuku'nda düzenlenmiştir.² Ağır insan hakları ihlalleri hem silahlı çatışma hukukunda hem de uluslararası insan hakları hukukunda yasaklanmıştır. Savaş suçları, barışa karşı suçlar, insanlığa karşı suçlar gibi silahlı çatışma hukukunun yasakladığı ağır ihlaller dışında, uluslararası insan hakları hukukunda bunlara ek olarak, barış zamanında soykırım, ırk ayrımı ve işkence gibi eylemler de suç sayılmış ve bütün bunlar, insan hakları ihlalleri olarak kabul edilmiştir.

II. Silahlı Çatışma Hukukunda Bireyin Uluslararası Sorumluluğu

Savaşlarda uyulması gereken kurallara ilişkin ilk düzenlemeler milattan önce (MÖ) 500. yıllarda Çin'in yaptığı antlaşmalara kadar uzanır. Bu tarihten sonra savaş ile ilgili kurallara Hint, Yunan, Roma, Hıristiyan ve İslam hukuklarında rastlamamız mümkündür. Bu hukuk sistemlerindeki düzenlemelerde dini öğelerin ağır bastığı görülmektedir.³

Doğal hukuk sistemi içinde laik ve hiyerarşik öngörüğü, Grotius'un 1625 yılında yayımlanan "Savaş ve Barış Hukuku" adlı eserinde görmemiz mümkündür. Grotius, eserinde devleti, uluslararası sistemin temel taşı olarak ele almakta; savaşı, meşru müdafaa halinde başvurulması gereken bir araç olarak ifade etmiştir.⁴

1 Lyal S. Sunga, *Individual Responsibility in International Law for Serious Human Rights Violations* (Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1992), ss. 15-16.

2 Thomas Graditzky, "Individual Criminal Responsibility for Violations of International Humanitarian Law Committed in Non-International Armed Conflict", *JRRC* Sayı 822, (Mart 1998): s. 54.

3 Thomas Graditzky, "Individual Criminal Responsibility...", s. 16.

4 Hugo Grotius, "De Jure Belli ac Pacis Libri Tres", *Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme*, ed. Howard Williams, Moorhead Wright ve Tony Evans içinde (Ankara: Siyasal Kitapevi, 1996), ss. 12-13. Ahmet Haluk Atalay, *Uluslararası Hukukun Oluşumu; İlk Küreleşme Dönemi 1492-1648* (İstanbul: Göçebe Yayınları, 1997) ss. 8-85.

Silahlı çatışma hukukuna ilişkin olarak 19.yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında, uluslararası işbirliğinde önemli bir gelişme yaşandı. Devletler, silahlı çatışma hukuku ve teamüllerini gözden geçirmek amacıyla 1899 ve 1907 yıllarında La Haye’de toplandı ve kısaca La Haye Konferansları denilen bu toplantılarda önemli kararlar alındı.⁵

Silahlı çatışma hukukuna ilişkin uluslararası teamül kuralları, savaş suçularını yargılama hakkını savaşan taraflara vermektedir.⁶ Bu çerçevede, savaşan taraflar, silahlı çatışma hukukunun ihlali halinde yargılanacak suçlulara verilecek ceza konusunda serbest bırakılmaktadır. Buna göre, taraflar ölüm cezasını uygulayabilecekleri gibi hapis cezası da verebilirler. Bunun dışında, savaşan taraflar, suçluların karşılıklı serbest bırakılmaları, tazminat v.b. alternatif uygulamalarda da bulunabilirler.

La Haye Sözleşmelerinin temel amacı, silahlı çatışma hukuku ihlallerini önleme ve kuralları ihlal edenleri kurallara uymaya zorlamaktır.⁷ Yine La Haye Sözleşmelerine göre, mağdur devlet, diğer devlet veya devletlerden ateşkes antlaşmalarını bozan bireyleri isteme ve yargılama hakkına sahiptir.⁸ Söz konusu Sözleşmeler, silahlı çatışma hukuku kurallarını ihlal eden devletlerin uluslararası hukuk çerçevesinde sorumlu tutulacağını belirtmektedir.1907 tarihli La Haye IV. Sözleşmesi’nde, bireysel sorumluluk, devlet sorumluluğu çerçevesinde ele alınmaktaydı.⁹ Bu sözleşmede, bireylerin silahlı çatışma hukuku kurallarını ihlallerinden dolayı yargılanmasının gerektiğine ilişkin herhangi bir hüküm yoktur.¹⁰

I. Dünya Savaşı sonrasında müttefik devletler tarafından, silahlı çatışma hukuku ve teamüllerini ihlal eden düşman devletler uyuğundaki kişileri yargılamak amacıyla gerekli düzenlemeleri yapacak bir komisyon oluşturuldu. Versailles Antlaşması’na konulan hükümler, Alman Hükümeti’ne, silahlı çatışma hukuku ve teamüllerini ihlal eden kişilerin, yargılanmak amacıyla, müttefik devletlere teslimini şart koşmuştu.¹¹ Versailles Antlaşması’nın 27–29. maddelerinde, devrik

5 Roman Wieruszewski, “Application of International Humanitarian Law and Human Rights Law: Individual Complaints”, *Implementation of International Humanitarian Law*, ed. Fritz Kalshoven ve Yves Sandoz içinde (Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1989), s. 442. La Haye düzenlemelerinde savaşın kaçınılmaz olduğu durumlar dışında savaş nedenlerini ve istekliliğini azaltma (1899 La Haye 2. nolu Sözleşme, 1907 La Haye 4.nolu Sözleşme), savaşın La Haye düzenlemelerine göre yürütüleceği kararları v.b. bulunmaktadır.

6 Von Gerhard, *Law Among Nations*, Sixth Edition (New York: Macmillan Publishers, 1992), s. 870.

7 Lyal S. Sunga, *Individual Responsibility in International...*, s. 20.

8 Lyal S. Sunga, *Individual Responsibility in International...*, ss. 21-22.

9 Marek St. Korowicz, “The Problem of International Personality of Individuals,” *AJIL*, cilt 50 (1956), ss. 544-546. L.C. Green, *Essays on The Modern Law of War* (New York: Transnational Publishers, 1985): s. 84.

10 Edoardo Greppi, “Evolution of Individual Criminal Responsibility Under International Law”, *IRRC* cilt 81, No. 835 (September, 1999): ss. 535-536.

11 İlhan Lütem, *Harp Suçları ve Devletlerarası Hukuk*, (Ankara: Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, 1951), ss. 24-26. Lyal S. Sunga, *Individual Responsibility in International...*, ss. 20-22. Mahkemelerde 901 dava görüldü. Bu davalardan 888’inde beraat kararı verildi. 13 davada da ceza verildi.

Alman İmparatoru II. Wilhelm ile öteki savaş suçularının, kurulacak bir Uluslararası Ceza Mahkemesi tarafından yargılanması öngörülmüştü.¹² Ancak Hollanda'nın, ülkesine sığınmış bulunan II. Wilhelm'i iade etmemesi ve müttefiklerin de öteki savaş suçularının yargılamasını Leipzig Mahkemesi'ne bırakması sonucu bu hükümler uygulanamamıştı.¹³

II. Dünya Savaşı sonrası müttefik güçlerce imzalanan St. James Deklarasyonu'nda, savaş suçularının yargılanması gerektiği açık bir şekilde ifade edilmişti.¹⁴ II. Dünya Savaşı sonrası müttefik güçler, I. Dünya Savaşı sonrası kurulan Leipzig Mahkemesi'nin başarısızlığını da göz önüne alarak, 8 Ağustos 1945 tarihinde Londra Antlaşması'nı imzaladılar. Londra Antlaşması'nın eki durumunda olan savaş suçularının yargılanmasını içeren Nuremberg Şartı'nın 6. maddesi, bireylerin sorumlu tutulacağı suçları sıralamıştır. Bu şarta göre bireyler, savaş suçları, insanlığa karşı suçlar ve barışa karşı suçlardan dolayı yargılanabileceklerdi.¹⁵

Nuremberg Şartı'yla birlikte, klasik devlet egemenliğinin gerektirdiği ve devlet egemenliğine bağlı yetkiler bağlamında gerçekleştirilen eylemlerden dolayı, bireyin sorumlu tutulamayacağı, sorumluluğun devlete ait olacağı, dolayısıyla bu eylemlerden ötürü sadece devletin yargılabileceği yolundaki görüş değişikliğe uğramıştır. Nuremberg öncesi savaş suçularına ilişkin göze çarpan önemli bir husus, uluslararası hukuk çerçevesinde savaş suçlarından dolayı sadece devletin sorumlu tutulabileceğiydi. Böylece, savaş suçlarından dolayı bireyin sorumluluğu devletin inisiyatifine bırakılmıştı. Nuremberg Şartı'yla, devletin savaş suçlarından doğan sorumluluğunun yanında, bireyin de bu tür suçlardan sorumlu tutulabileceğinin kabulü, uluslararası toplumca geniş bir destek gördü. Bireyin uluslararası hukuktaki cezai sorumluluğunun hukuksal kaynağı, Nuremberg Şartı'nın bireyin savaş suçları, insanlığa karşı suçlar ve barışa karşı suçlardan dolayı sorumluluğunu belirten ilgili hükümleridir.¹⁶

Bireyin savaş suçlarından dolayı sorumluluğu II. Dünya Savaşı öncesine dayanmakla birlikte, barışa karşı suçlardan dolayı sorumluluğu Nuremberg Şartı

12 Marek St. Korowicz, "The Problem of International Personality...", s. 545.

13 Hüseyin Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, C. II, 5. Baskı (Ankara: Turhan Kitabevi, 1998), s. 174. Edoardo Greppi, "Evolution of Individual ...", ss. 535-536. İlhan Lüttem, *Harp Suçları ve...*, ss. 2-24. Igor P. Blishchenko, "Responsibility in Breaches of International Humanitarian Law", *International Dimensions of Humanitarian Law* (Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1988), s. 283.

14 Leo Gross, *International Law and Organization* (Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1993), s. 136.

15 Hüseyin Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri...*, ss. 175-177. İlhan Lüttem, *Harp Suçları ve...*, ss. 64-65. Edoardo Greppi, "Evolution of Individual ...", ss. 537-538.

16 Gerhard Von Glahn, *Law Among Nations...*, s. 881. Ayrıntılı bilgi için bkz. Virginia Moris ve Michael P. Scharf *An Insider's Guide to The International Criminal Tribunal For The Former Yugoslavia*, Cilt 1 (New York: Transnational Publishers, 1995), ss. 91-96. Gary Komarov, "Individual Responsibility Under International Law : The Nuremberg Principles in Domestic Legal System", *International and Comparative Law Quarterly* cilt 29 (1980): ss. 23-24.

ile birlikte başlamıştır. Nuremberg Şartı'nın 6. maddesinde belirtilen barışa karşı suçlar ve bundan kaynaklanan birey sorumluluğu, uluslararası hukukta gelişmekte olan bir eğilimdir. Bu suç türünün uluslararası toplumda yaygın destek görmesine ve birçok yasal dayanağa sahip olmasına rağmen, gerek kavramın tanımı gerekse bu suçla ilişkin birey sorumluluğunun çerçevesi belirlenmiş değildir.¹⁷

İnsanlığa karşı suçlardan doğan birey sorumluluğu kavramı, insan hakları kavramının uluslararası antlaşmalarda yer almaya başlamasıyla tartışılmaya başlanmıştır.1899 ve 1907 La Haye Sözleşmelerinde insan hakları kavramına değinilmiş; ancak bu kavram tanımlanmamıştır. I.Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yapılan uluslararası antlaşmalarda, insan hakları ihalelerine değinilmiş ve bu ihlallerden dolayı bireylerin sorumlu tutulabileceğinden söz edilmiş; ancak, bu konu savaş suçları kapsamında ele alınmıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasında, savaş süresince Alman Devleti'nin Alman Musevilere ve işgal ettiği ülke insanlarına yaptığı soykırım ve kötü muamele, insan hakları ihlallerini gündeme getirmiştir. Savaş suçları kapsamına Almanların Almanlara yaptığı muameleler girmediğinden, insanlığa karşı suçlar ayrı bir suç kategorisi olarak düzenlemeye tabi tutulmuştur. Nitekim Nuremberg Mahkemelerinde, insanlığa karşı suçlar ayrı bir suç kategorisi olarak ele alınmış ve yaptırıma tabi tutulmuştur.¹⁸

1949 Cenevre Sözleşmeleri, savaş zamanında sivilleri koruma amacına yönelik kurallara yer vermektedir. Bu Sözleşmeler, içerdikleri hükümlerin ağır ihlallerinden sorumlu bireyleri cezalandırma yönünde hükümler içermektedir.¹⁹ Ayrıca, Cenevre Sözleşmeleri, birey sorumluluğuna ilişkin uluslararası kuralları kurumsal bağlamda geliştirmektedir. 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri ile bunlara Ek, 1977 tarihli Protokoller, gerek devlet gerek bireylerin ağır insan hakları ihlallerinden dolayı imzacı devletleri bu ihlallere karşı BM Şartına uygun bir şekilde işbirliğine gitmeleri gerektiğine işaret eden hükümler içermektedir.²⁰

Birçok devletin -ulusal çıkarları doğrultusunda yapılmış- ulusal mevzuatı, insan hakları ihlallerini gerçekleştiren bireylerin soruşturulması ve yargılanmasını engelleyen hükümler ihtiva eder. Bu engellerin kaldırılması amacıyla 1968 yılında imzaya açılan ve 1970 yılında yürürlüğe giren İnsanlığa Karşı Suçlar ve Savaş Suçlarına İlişkin Yasal Engellerin Kaldırılması Sözleşmesi imzalanmıştır. Sözleşme gereğince imzacı devletler, BM Genel Kurulu'nun 11 Aralık 1946

17 Lyal S. Sunga, *Individual Responsibility in International...*, s. 39.

18 Gerhard Von Glahn, *Law Among Nations...*, s. 885.

19 Leslie C. Green , "Crimes Under The I.L.C. 1991 Draft Code", *War Crimes in International Law*, ed. Yoram Dinstein ve Mala Tabory içinde (The Hague: Martinus Nijhoff Publishers,1996), ss. 93-94. Igor P. Blishchenko, "Responsibility in Breaches...", s. 286. Thomas Graditzky, "Individual Criminal Responsibility...", ss. 32-33.

20 Gerhard Von Glahn, *Law Among Nations...*, ss. 887-888.

tarihinde “ağır ihlallere” ilişkin aldığı karar ve 1949 Cenevre Sözleşmelerine göre, yargılanmasıyla ve cezalandırılması gereken kişilere karşı yasal engellerin azaltılması ve bu alanda işbirliğine gitmeleri yönünde yükümlülük altına girmişlerdir.²¹

İnsanlığa karşı suçlar, Uluslararası Hukuk Komisyon (UHK)’nun 1985 yılında tamamladığı çalışma raporunda kodifiye edilmiş ve böylelikle uluslararası hukukta yer almıştır. Günümüzde Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (EYUCM) ve Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi (RUCM)’nde bireyler, insanlığa karşı işlenen suçlardan dolayı yargılanmakta ve cezalandırılmaktadır.

III. Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Bireyin Uluslararası Sorumluluğu

Bireyin uluslararası sorumluluğu, silahlı çatışma hukukunda belirtilen suçlar dışında, uluslararası insan hakları hukukunda belirtilen ihlallerden dolayı da söz konusu olmaktadır. Uluslararası insan hakları hukuku, soykırım, ırk ayrımı, işkence ve kölelik suçlarını insan hakları ihlalleri olarak kabul etmektedir. Uluslararası alanda yapılan birçok antlaşmada bu eylemler yasadışı ilan edilmiştir. Söz konusu suçlar genel düzenlemelerle kurallara bağlanmış; birey sorumluluğu, köle ve köle ticareti suçu dışında, bu genel çerçevede içinde ele alınmıştır.

A. Soykırım

Soykırım, BM Genel Kurulunun 11 Kasım 1946 tarihinde aldığı kararla uluslararası suç sayılmıştır.²² Yine, BM Genel Kurulu’nun 21 Aralık 1947 tarihli 180/1 sayılı kararıyla “soykırımın, kişi ve devletlerin ulusal ve uluslararası sorumluluğunu gerektiren uluslararası bir suç olduğu” kabul edilmiştir.

1948 tarihli Soykırım Sözleşmesi imzalanmadan önce uluslararası hukukta soykırımın barış zamanında yasaklanmasına ilişkin özel bir düzenleme yoktu. Bu döneme kadar soykırım eylemi, insanlığa karşı suçlar ve savaş suçları çerçevesinde ele alınırdı. 1948 yılında imzalanan Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi, soykırımı, açık bir şekilde uluslararası bir suç

21 Christian Tomuschat, “Crimes Against The Peace and Security of Mankind and The Recalcitrant Third State”, *War Crimes in International Law*, ed. Yoram Dinstein ve Mala Tabory içinde (The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1996), ss. 45-47.

22 Malcolm Nathan Shaw, “Genocide and International Law”, *International Law at A Time of Perplexity Essays in Honour of Shabtai Rosenne*, ed. Yoram Dinstein içinde (Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1989), s. 799.

olarak belirtmektedir.²³ Sözleşme'nin 1. maddesi “soykırımın, uluslararası hukuk kapsamında barış veya savaş zamanında işlenen bir suç olduğu”nu belirtmiş ve taraf devletleri bu suçun “önlenmesi ve cezalandırılması” için yükümlülük altına sokmuştur.²⁴ Ayrıca, Uluslararası Adalet Divanı (UAD) 28 Mayıs 1951 tarihli Soykırım Sözleşmesi'ne çekinceler konusundaki danışma kararında, anılan Sözleşmenin temelindeki ilkelerin, uygar uluslarca tanınan ilkeler olduğunu belirtmek suretiyle,²⁵ soykırımın yasaklanmasının hukukun genel bir ilkesi olduğunu teyit etmiştir.

Sözleşme'nin 2. Maddesi; bir ırk, ulus, etnik grup veya dini grup üyelerinin, sırf bu nitelikleri nedeniyle kısmen veya tamamen yok etmek kastıyla işlenen aşağıdaki eylemleri soykırım olarak tanımlamıştır:

- Grup üyelerinin öldürülmesi,
- Grup üyelerinin zihinleri veya bedenleri üzerinde ağır tahribat,
- Grup üyelerinin hepsinin veya bir kısmının yaşam koşullarına kasti olarak zarar vermek, onlar üzerinde fiziksel tahribatı planlı olarak yapmak,
- Grubun çoğalmasını önlemek amacıyla, doğumu engelleyecek önlemleri almaya, kişileri zorlamak,
- Çocukları zorla bir gruptan diğer gruba aktarmak.²⁶

İlgili Sözleşmenin 4.maddesinde soykırım eylemini veya Sözleşme'nin 3. maddesinde belirtilen soykırımı planlayan, dolaylı veya dolaysız soykırım yapmaya teşvik veya tahrik eden, soykırım suçunun işlenmesine yardım eden amir, kamu görevlileri ve bireylerin cezalandırılacağı belirtilmektedir.

Soykırım Sözleşmesi'nde, bireysel sorumluluğun, bir kamu görevli veya yasal sorumlu yönetici olunmasından dolayı ortadan kalkmayacağı belirtilmektedir (mad.4). Sözleşme'nin 5. maddesinde ise soykırım suçunu işleyenler ve 3. maddesinde belirtilen suçları işleyen bireyler hakkında, etkili cezaların verilmesi gerektiğinden söz edilmektedir. Sözleşme'nin 6. maddesinde soykırım suçunu

23 Thomas Graditzky, “Individual Criminal Responsibility ...”, ss. 1-31.

24 Steven R. Ratner ve Jason S. Abrams, *Accountability For Human Rights Atrocities in International Law: Beyond the Nuremberg Legacy* (Oxford: Clarendon Press, 1997), s. 26.

25 Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri...*, s. 177.

26 Sözleşme metni için bkz. Aslan Gündüz, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlar Hakkında Temel Metinler*, 2. baskı (İstanbul: Beta Yayınları, 1994), s. 251. Muzaffer Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları*, (İstanbul: Beta Yayınları, 1988), s. 48. Edoardo Greppi, “Evolution of Individual...”, s. 540.

işleyenlerin ve 3. maddede sıralanan eylemleri gerçekleştirenlerin, eylemin vuku bulunduğu devletin mahkemesinde veya ilgili tarafların yargı yetkisini kabul ettiği bir Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde yargılanması gereğine değinilmiştir.²⁷

İlgili Sözleşme, Sözleşmede belirtilen suçların yargılanması amacıyla kurulmuş bir uluslararası ceza mahkemesinin bulunmadığı zaman ve durumlarda, söz konusu suçları işleyen bireylerin yargılanmasının, öncelikle, suçun vuku bulunduğu devletin sorumluluğunda olduğu belirtilmektedir (mad.6).

Soykırım suçunu işleyen üst düzey devlet yetkilisini soruşturma veya yargılama konusunda birçok güçlkle karşılaşmaktadır. Romanya devlet eski başkanı Nicolae Ceausescu'nun yargılanması ve cezalandırılmasında olduğu gibi, bir devlet başkanının yargılanmasının söz konusu olduğu durumlarda da yargılama ve cezalandırma çok hızlı ve katı olmaktadır.²⁸

Sözleşme, özel düzenlemelere gereksinim duyulan ağır insan hakları ihlallerine ilişkin yasal çerçevenin, uluslararası hukuk bağlamında, özel sorumluluk sistemi kapsamında, uluslararası toplumun işbirliğine gidilerek belirlenmesi gereğini belirtir. Sözleşme, soykırımı uygulanabilecek uluslararası hukuk kurallarının kurumsal çerçevede yürütülmesi gereğini vurgulayarak, bu durumun uluslararası düzeyde bireysel sorumluluğu sistematik bir şekilde ele almaya yönelik çok önemli bir aşama olduğunu belirtir.²⁹

Soykırım suçu, Soykırım Sözleşmesi dışında, Cenevre Sözleşmelerinde de ağır insan hakları ihlalleri olarak kabul edilmektedir.³⁰ Cenevre Sözleşmeleri hükümlerinin etkinlik kazanabilmesi için, taraf devletlerin, bu hükümleri iç hukuklarına uyarlayabilmelerine yönelik gerekli yasal düzenlemeler yapmaları ve pratik usuller oluşturmaları gerekmektedir. Bu düzenlemeler yapılmadığı durumda, devletlerin Sözleşme hükümlerini uygulamalarını sağlayacak önlem ve yaptırım mekanizmaları Sözleşme'de mevcut değildir.³¹ Oysa Soykırım Sözleşmesi, soykırım suçunun bir uluslararası suç türü olması ve uluslararası hukukun genel ilkelerinin bir parçası olması nedeniyle, Sözleşme hükümlerinin sadece Sözleşmeden kaynaklanan bir nedenle değil, ayrıca yukarıda belirttiğimiz nedenlerden dolayı da uluslararası hukuk kişilerine uygulanacağını öngörmektedir.

27 Hüseyin Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri...*, s. 179. Aslan Gündüz, *Milletlerarası Hukuk...*, s. 252. Muzaffer Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları...*, s. 142.

28 Lyal S. Sunga, *Individual Responsibility in International...*, s. 70.

29 Lyal S. Sunga, *Individual Responsibility in International...*, ss. 71-72.

30 Lyal S. Sunga, *Individual Responsibility in International...*, s. 72.

31 Lyal S. Sunga, *Individual Responsibility in International...*, s. 72.

B. Irk Ayrımı

Irk ayırımına ilişkin en önemli uluslararası belge Irk Ayırımının Önlenmesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme'dir. Sözleşme, BM Genel Kurulunca 30 Kasım 1973 tarihinde kabul edilmiş ve 18 Temmuz 1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir.³² Sözleşme, uluslararası ceza hukukunun kodifikasyonuna ve gelişmesine önemli katkılarda bulunmuş; ırk ayırımı gibi, uluslararası suçlara karşı mücadele için kuralların oluşumuna kaynaklık etmiştir.

BM ırk ayrımcılığına karşı yürütülen çalışmalara destek vermekte ve birçok kararlarında bunun insanlık dışı bir eylem olduğunu belirtmektedir. BM Güvenlik Konseyi, 1990'lı yılların başına kadar, Güney Afrika yönetiminin ırk ayrımcılığı politikası ve uygulamalarının uluslararası barış ve güvenliği tehdit ettiğini defalarca ilan etmiştir. 1980'li yılların sonuna kadar, Güney Afrika yönetimi şu eylemleri sistematik bir şekilde uygulamıştır: Afrikalıları öldürme ve imha etme, köleleştirme, ırk ayırımı ve sivil halka yönelik diğer insanlık dışı muameleler.³³

Irk Ayırımı Sözleşmesi'nin 1.maddesi "ırk ayırımının insanlığa karşı işlenmiş bir suç olduğunu" belirtmektedir. Sözleşme'nin 2. maddesinde tanımlanan ırk ayırımı politikaları ve uygulamaları sonucu meydana gelen insanlık dışı eylemler, uluslararası hukuku ihlal eden suçlar olup, BM Şartı'nı ve uluslararası barış ve güvenliği ağır şekilde tehdit eden bir niteliğe sahiptir. Sözleşmeye taraf devletler, ırk ayırımı suçu işleyen kişilerin, örgütlerin ve kurumların suçluluğunu ilan eder.³⁴ Bu çerçevede, bu maddede altı çizilen unsur, politika ve uygulamalara göre belirtilen ırk ayırımı suçunun tanımıdır. Böylelikle, ırk ayırımını ifade eden gerekli koşullar sadece zorunlu çalıştırma ve öldürme gibi eylemlerle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda, ırkçılık temeline dayanan sistematik bastırma ve boyunduruk altına alma öğelerini taşıyan ayrımcılık politikası oluşturan yasama işlemleri de bu kapsam dâhilinde değerlendirilmektedir.

Sözleşmenin 2. maddesi 1. maddeyi teyit ederek, ırk ayırımı suçunun kaçınılmaz şartının, bunun amaçlanmasına yönelik bir niyetin olduğunu belirtmektedir. Bu madde, "bir ırk üyesinin başka ırk grubu üyelerinden üstün tutulması, bir ırka ayrıcalık tanınması ve sistematik olarak diğerlerine baskı yapılması" eylemlerinin insanlık dışı muamele oluşturan ırk ayrımcılığı olduğunu vurgulamaktadır.

32 Steven R. Ratner ve Jason S. Abrams, *Accountability For Human Rights...*, s. 113.

33 İurii Aleksandrovich Reshetov, "International Law and Crimes against The Laws and Customs of War", *Nuremberg Trial and International Law*, ed. George Ginsburgs ve V. N. Kupriavtsev (Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1990), s. 205.

34 Christine Van Den Wyngaert ve Stessen Guy, *International Criminal Law* (The Hague: Kluwer Law International, 1996), ss. 37-38.

Sözleşme'nin 4. maddesine göre ise, Sözleşme'ye taraf devletler ırk ayrımı suçunun önlenmesi; ortaya çıkması halinde ise, engellenmesi için gerekli önlemlerin alınması; ister kendi uyruğundan biri, ister başka devlet vatandaşı olsun isterse vatansız biri olsun bu suçu işleyen kişilerin mahkeme önüne çıkarılması, yargılanması ve cezalandırılması konusunda yükümlülük altına girmişlerdir.

Soykırım Sözleşmesi'nin soykırım suçu işleyen kişilerin yargılamasına ilişkin temel ilkesi, bu suçun sınırları içinde, suçun işlendiği devletin mahkemelerinin, sanıkları yargılama yetkisine sahip olduğu yönündedir. Irk Ayırımı Sözleşmesi ise, bundan farklılık arz etmektedir. 1990 yılına kadar Güney Afrika'da, ırk ayrımcılığı suç değildi. Bu eylemleri yapan kişiler herhangi bir yaptırım ile karşılaşmıyordu. Sözleşme, taraf devletlere, kendi sınırları dışında da bu suçu işleyen kişileri kendi ulusal mahkemelerinde yargılama yetkisi vermiştir. Diğer yandan, Sözleşme, ırk ayrımı suçunu yargılayan uluslararası bir mahkemenin bulunması halinde, taraf devletlerin bu mahkemenin yargı yetkisini kabul edeceğini belirtmektedir.

Irk Ayırımı Sözleşmesi, kişilerin uluslararası suçlardan dolayı bireysel cezaî sorumluluğunu ırk ayrımı konusunda teyit etmiş ve geliştirmiştir. Bu bağlamda, bu sorumluluğun özelliği, suçun özel bir sosyal tehlike oluşturmasıdır.

UHK'nun devlet sorumluluğuna ilişkin hazırladığı taslağın tartışmalarında, soykırım ve ırk ayrımı gibi uluslararası suçların BM Şartının IV. Bölümü çerçevesinde ele alınması gereği dile getirilmiş; devletlerin iç yasal düzenlemelerinin yanı sıra, uluslararası barış ve güvenliğin bu suçlar nedeniyle tehlikeye girmesi halinde BM'nin önlem alma gereğini belirtmiştir.

İnsan hakları ihlallerinden kaynaklanan devlet sorumluluğu, bu gibi ihlallerin önlenmesine yönelik ulusal önlemlerin uygulanmasından ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu sorumluluk Devletin siyasal yapısından ve kurumlarının uygulamalarından da kaynaklanmaktadır.³⁵ Devletin bazı yetkililerin ırk ayrımı niteliğindeki faaliyetlerde bulunmaları, devletin resmi kurumlarının bu suça yaklaşımından kaynaklanabilmektedir. UHK, devlet sorumluluğuna ilişkin taslağın 27. Maddesinde, devletin yardım ve teşvikiyle yapılan uluslararası haksız eylemler ve devletin doğrudan kendisinin işlediği uluslararası haksız eylemlerin devlet sorumluluğunu gerektirdiğini belirtmektedir.

Irk ayrımı uygulama ve politikası bir devletin ulusal sınırları içinde yaşayan başka renkten insanlara karşı idari uygulamalardan oluşmaktadır. Irk ayrımı durumu, bazı öğelerin varlığıyla söz konusu olmaktadır. Bu öğelerden birincisi,

35 İurii Aleksandrovich Reshetov, "International Law and Crimes...", s. 209.

insanlara karşı girişilen baskıcı eylemlerdir. Bu eylemler; bir ırka mensup üyelerin yaşam hakkından yoksun bırakılması, fiziksel yıkıma neden olacak koşullar içinde tutulması, gelişmelerinin önlenmesi, onların zorunlu olarak çalıştırılmasıdır. Bütün bunlar, ırk ayırımı oluşturan öğelerdir.³⁶ Öğelerden ikincisi, hukuk kurallarına ve evrensel ahlâk ilkelerine uyulmamasıdır. Diğer bir deyişle, insanların kişiliklerinin ve yaşamsal değerleriyle eşitlik ve özgürlüklerinin çiğnenmesidir. Irk ayırımı politika ve uygulamaları evrensel etik değerlerle bağdaşmaz. Bunlar, söz konusu değerleri tehdit eden başlıca unsurlardır. Ayrıca bunlar, uluslararası düzeni de tehdit etmektedir. Üçüncü öğe ise, siyasi durumdur. Bu öğe daha çok iki öğenin oluşmasına katkıda bulunan ve onların etki ve derecesini belirleyen bir öğedir.

Irk ayırımı genel olarak değerlendirecek olursak; yukarıda sıralanan üç öğenin kapsamında, insan haklarının çiğnediği ve ihlal edildiği normal siyasal gelişim ve iç istikrardan yoksun koşulların egemen olduğu baskıcı bir durumu ifade etmektedir.

Irk ayırımı; siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda yasa önünde bir ırkın diğer ırklardan farklı ayrıcalıklara sahip olduğu bir durumu ifade eder (mad.1).³⁷ Güney Afrika'da milliyetçi bir partinin 1948 yılında iktidara gelmesiyle bir devlet politikası haline getirilen ırk ayırımı (apartheid); beyaz azınlığın beyaz olmayan çoğunluğa karşı sosyo- ekonomik, siyasal ve hukuki alanlarda yasalar önünde ayrıcalıklarını ifade eder.³⁸

Güney Afrika'da yaşanan ağır insan hakları ihlalleri, temel hak ve özgürlükleri kısıtlayıcı faaliyetler ve birçok masum insanın öldürülmesine yol açan ırk ayırımı politikasına bir karşılık olarak, 1971 yılında Gine ve Sovyetler Birliği tarafından "Irk Ayırımı Suçu Sözleşmesi" taslağı BM Genel Kuruluna sunuldu. Genel Kurul tarafından 30 Kasım 1973 tarih ve 3068 sayılı karar ile "Irk Ayırımı Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme" kabul edildi.³⁹

Söz konusu Sözleşmenin 1. Maddesi, taraf devletlerin, ırk ayrımcılığını insanlığa karşı suçlardan saydığını, ırk ayırımı politika ve uygulamalarının insanlık dışı hareketler olduğunu, ırk ayırımı ve benzeri politikaların⁴⁰ uluslararası hukuk

36 İurii Aleksandrovich Reshetov, "International Law and Crimes...", s. 210. Muzaffer Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları...*, ss. 110-11.

37 Her Türlü Irk Ayrımcılığının Kaldırılması Uluslararası Sözleşmesi metni için bkz. Muzaffer Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları...*, ss. 97-107.

38 Lyal S. Sunga, *Individual Responsibility in International...*, s. 74.

39 Jonh F. Murphy, "International Crimes", *United Nations Legal Order*, ed. Oscar Schachter ve Cristopher Joyner, Cilt 2 (Cambridge: Grotius Publications, 1995), s. 1006.

40 Adam öldürme, ağır bedensel ve psikolojik zarar, işkence, insanlık dışı muamele ve cezalandırmalar, yasadışı hapis, bir grubun bir kısmına veya tümüne fiziksel tahribat getiren yaşam koşulları v.b. Muzaffer Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları...*, s. 110.

ilkelerini ihlal eden suçlar olduğunu kabul ettiklerini belirtir. Sözleşmenin 3. Maddesi, bu suça ilişkin olarak, ırk ayrımı suçunu işleyen, bu suça iştirak eden, söz konusu suçun işlenmesine teşvik ve yardım eden herkesi (bireyleri, kurumları ve devlet memurlarını) içine alacak şekilde sorumluluk kapsamını geniş tutmaktadır.⁴¹ Sözleşme, Nuremberg Şartı gibi, bireysel sorumluluğu kabul etmekte; bireylerin, ırk ayrımı suçuna katılmaları halinde cezaî sorumluluk alabileceklerini ifade etmektedir. Sözleşmenin 6. Maddesi, BM İnsan Hakları Komisyonuna, bireyleri, örgüt/kurum üyelerini, kamu görevlilerini, ırk ayrımı suçunun kapsamını belirten bir liste yapma konusunda yetkilendirmektedir. Sözleşme, Cenevre Sözleşmelerinin ağır ihlallere ilişkin cezaî sorumluluğu çerçevesinde, uluslararası işbirliği sistemi içerisinde kurumsal kapsamda suç sorumluluğunu getirmiştir.⁴²

Günümüzde uluslararası toplumun önemli bir bölümü ırk ayrımcılığını insan hakları ihlali olarak değerlendirmektedir. “Irk Ayrımcılığı Sözleşmesi”, ırk ayrımcılığının, bireysel sorumluluğu gerektiren suçların başında yer aldığını belirtir.⁴³ Bireysel suç sorumluluğu, ağır insan hakları ihlallerini önleyici bir şekilde düzenlenmiştir. Irk ayrımcılığı suçundan dolayı sorumluluk, UHK’nun devlet sorumluluğuna ilişkin taslağında belirtilmekle birlikte, bireylerin bu suça ilişkin sorumluluğundan söz edilmemektedir. Güney Afrika’daki ırkçı yönetiminin devrilmesinden sonra ırk ayrımcılığından dolayı bireysel sorumluluk ilkesi kabul edilmiş ve ırk ayrımcılığı, cezaî yaptırım gerektiren bir suç olarak hukuksal düzenlemelerde yerini almıştır.

C. İşkence

Siyasal iktidar sahiplerince başvuru alan işkencenin tarihi, ilk çağlara kadar uzanır. Günümüzde işkence, birçok ülkede sorgulama yöntemi olarak yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Bu nedenle işkence, modern zamanımızın insan hakları ihlallerine ilişkin bir sorunu olarak varlığını sürdürmektedir. Gerek birçok uluslararası belgede gerekse Uluslararası Çalışma Teşkilatı (UÇT) gibi hükümet dışı uluslararası örgütlerin açıklamalarında işkencenin kınandığına rastlamak mümkündür.⁴⁴ II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası hukukun bir dalı olarak gelişme gösteren insan hakları hukuku, işkencenin ağır insan hakları ihlallerinden biri olduğunu kabul etmektedir. Uluslararası teamül hukuku çerçevesinde işkence

41 Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Derstleri...*, s. 183. Muzaffer Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları...*, s. 111.

42 Muzaffer Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları...*, s. 114.

43 John F. Murphy, “International Crimes...”, s. 1006.

44 Jack Donnely, *İnsan Hakları*, çev. Levent Korkut ve Mustafa Erdoğan (Ankara: Yetkin Yayınları, 1995), s. 234.

suçu bireysel sorumluluğu gerektirmekte ve bu bağlamda tüm ülkeler bu suçu işleyen bireyleri yargılayabilme olanağına sahip olabilmektedir.⁴⁵

BM Genel Kurulunca 1948 yılında kabul edilen Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi'nin 5. maddesinde "hiç kimse işkenceye ya da zulmedici, insanlık dışı, onur kırıcı işlem veya cezalara tabi tutulamaz" denilmektedir.⁴⁶ Aynı şekilde, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi'nin 10. maddesinin 1. fıkrası, "özgürlüğünden yoksun bırakılmış her kişiye insancıl ve insan onuruna yakışır bir şekilde davranılır" demektir.⁴⁷ Cenevre Sözleşmelerinin ortak 3. maddesi, taraf devletlere, insan yaşamına son verme, insanlara kötü muamele etme, işkence yapma ve insan onuruna yakışmayacak hareketlerde bulunma yasağı getirmektedir.⁴⁸ Buna benzer hükümler "Amerika İnsan Hak ve Yükümlülükleri Bildirgesi", "Afrika İnsan ve Haklar Hakları Şartı" ve "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi"nde de mevcuttur.⁴⁹

1975 yılında BM, tüm insanlığı, insanlık dışı ve aşağılayıcı davranış ve cezalardan, kötü muamele ve işkenceden koruma bildirgesini kabul etti.⁵⁰ BM Genel Kurulu, 1984 yılında, "İşkence ve Diğer Aşağılayıcı ve İnsanlık Dışı Muamele ve Cezalara Karşı Sözleşme"yi kabul etti.⁵¹ Bu Sözleşmenin 16. Maddesinde, katılımcı devletlerin, işkence ve insan onurunu aşağılayıcı davranış ve cezaların uygulanmasını yasaklama ve bunları engelleme yükümlülüğü altında olduğunu belirtmektedir. Yine Sözleşmenin 2. Maddesinde, birey sorumluluğuna işaret edilmekte; üst düzey yetkililerin ve kamu görevlilerinin işkenceyi⁵² mazur gösteren uygulamalardan kaçınmaları gereği üzerinde durulmakta ve taraf devletlerin bu yönde idari ve yargısal önlemler alma yükümlülüğü altında oldukları ifade edilmektedir.

İlgili Sözleşmeyle, taraf devletler, kendi aralarındaki şikâyetleri inceleyecek "İşkenceye Karşı Komite"nin yetkilerini kabul etmektedir. Ayrıca bireyler de Sözleşme yükümlülüklerinin katılımcı devletlerce ihlallerine ilişkin şikâyetlerini Komiteye yapabileceklerdir.⁵³ BM İşkence Sözleşmesi dışındaki uluslararası

45 Steven R. Ratner ve Jason S. Abrams, *Accountability For Human Rights...*, s. 111.

46 Bildirge metni için bkz: Muzaffer Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları...*, s. 48. Aslan Gündüz, *Milletlerarası Hukuk...*, 182. Jonh F. Murphy, "International Crimes...", ss. 1006-1007.

47 Sözleşme metni için bkz.: Muzaffer Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları...*, s. 64.

48 Lyal S. Sunga, *Individual Responsibility in International...*, s. 81.

49 Ayrıntılı bilgi için bkz.: Jack Donnelly, *İnsan Hakları...*, ss. 225-230.

50 Steven R. Ratner ve Jason S. Abrams, *Accountability For Human Rights...*, s. 110.

51 BM Genel Kurulu 10 Kasım 1984 tarihinde sözleşmeyi kabul etti. 1985 yılında da devletlerin imzasına açıldı. 1987 yılında sözleşme yürürlüğe girdi. Steven R. Ratner ve Jason S. Abrams, *Accountability For Human Rights...*, s. 110. Muzaffer Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları...*, s. 155. Jonh F. Murphy, "International Crimes...", s. 1007.

52 Muzaffer Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları...*, ss. 156-159. Semih Gemalmaz, *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş* (İstanbul: Beta Yayınları, 1997), s. 252.

53 Semih Gemalmaz, *Uluslararası İnsan Hakları...*, s. 252. Jack Donnelly, *İnsan Hakları...*, ss. 233-234.

belgeler, yalnızca devletleri bağlayan hükümlere yer vermekte, işkencenin uygulanması veya sorumluluğuna ilişkin olarak bireyi bağlayan hükümlere yer vermemektedirler.⁵⁴

Günümüzde hükümetler, hükümetler arası örgütler, BM'ye danışmanlık hizmeti sunan hükümet dışı kuruluşlar ve BM özel raportörü, işkencenin sistematik bir şekilde devletlerin resmi uygulamalarında görmenin mümkün olduğunu ifade etmektedir. Bunun nedeni olarak da demokrasinin yeterince benimsenmemesini ve hukuk kurallarının yetersizliğini göstermektedirler. Buna karşın dünyanın birçok ülkesinin anayasa ve yasalarında işkence, kötü muamele ve insanlık dışı hareketleri yasaklayan hükümler mevcuttur.⁵⁵

Özetlemek gerekirse; BM İşkence Sözleşmesi, işkenceyi önleme yönünde bireylerin uluslararası sorumluluğunu da içeren kuralların uluslararası alanda tanınması yönünde atılmış önemli bir adımdır. İşkenceden kurtulma çabası, resmi düzeyde insan haklarının korunmasına yönelik bilinen en önemli çabalardandır. Bunu UAD ve UHK'nun çalışmalarında görmekteyiz. Buna karşın işkence uygulamalarına hala birçok ülkede rastlamak mümkündür. Bunun önüne geçmek için, iç hukukta işkenceyle ilgili gerekli normları oluşturmak ve bunları uygulamak gerekir. Uluslararası hukuk da bu hedefe yönelmekte; ancak bunun için genel ve uygulanabilir kurallar ve yükümlülükler getirmelidir.

D. Kölelik

Kölelik ve köle ticaretinin yasaklanmasına ilişkin uluslararası çabalar 1815 Viyana Konferansına kadar uzanmaktadır.⁵⁶ 1831, 1833 ve 1841'de Viyana'da imzalanan Antlaşmalar, 1862 Washington Antlaşması, 1885 Berlin Konferansı, 1890 Brüksel Konferansı v.b. uluslararası işbirliği çabaları, kölelik ve köle ticaretinin önlenmesi ve yasaklanmasına ilişkin önemli girişimlerdir.⁵⁷ Kölelik ve köle ticaretinin her türü, uluslararası hukukun ihlalidir. Uluslararası hukukun genel ilkelerince de kölelik ve köle ticareti yasaklanmıştır.⁵⁸

1926 yılında imzalanan Uluslararası Kölelik Sözleşmesi, en eski tarihli çok taraflı insan hakları antlaşmalarındandır. Sözleşme, köleliği, gücünün tümünü veya bir kısmını başkalarının sahipliğinde bulunan kişinin durumu şeklinde tanımlar. Sözleşmenin 2. maddesi taraf devletlere köleliğin her çeşidinin ortadan

54 Lyal S. Sunga, *Individual Responsibility in International...*, s. 85.

55 Lyal S. Sunga, *Individual Responsibility in International...*, s. 86.

56 Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri...*, s. 173; Semih Gemalmaz, *Uluslararası İnsan Hakları ...*, s. 200.

57 Lyal S. Sunga, *Individual Responsibility in International...*, s. 87.

58 Steven R. Ratner ve Jason S. Abrams, *Accountability For Human Rights...*, s. 105.

kaldırılması ve yasaklanması yükümlülüğünü getirir.⁵⁹ 1956 yılında imzalanan ek protokollerle, 1926 tarihli Kölelik Sözleşmesine, “Kölelik Benzeri Uygulama ve Kurumlar ile Köle Ticareti ve Köleliğin Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi” eklenerek genişletildi.⁶⁰ Ek Sözleşme, katılımcı devletlere, küçük çocukları işgücü olarak kullanıp istismar etme, kadınların mirastan hak almalarını engelleme, beyaz kadın ticareti yapma yasağı ile serflik ve kölelik benzeri uygulama ve kurumların ortadan kaldırılması yükümlülüğünü getirmiştir (mad.1).⁶¹

II. Dünya Savaşı sonrasında kölelik ve benzeri uygulamaların yasaklanması içeren birçok sözleşme imzalanmıştır. Bunun dışında UÇT’da kölelik ve benzeri uygulamaların ortadan kaldırılmasına ilişkin olarak üyeleri arasında işbirliğini teşvik eden kararlar almıştır.⁶²

Uluslararası hukukta köleliğe ilişkin bireysel sorumluluk ilkesi, 1926 Sözleşmesi’ne ek 1956 Kölelik Sözleşmesi’nin 6. Maddesinde yer almaktadır. İlgili madde hükmünde, kölelik ve benzeri uygulamaların taraf devletlerce suç sayılması ve bu suçu işleyen bireylerin sert bir biçimde cezalandırılması gereği belirtilmektedir. Yine ek Sözleşme gereğince, taraf devletler, köleliğin ortadan kaldırılması konusunda kendi aralarında ve BM ile işbirliğine gideceklerdir.

Uluslararası toplum, köle ticaretinin ortadan kaldırılması konusunda çok taraflı işbirliğinin yararlarına inanmaktadır. Devletleri, silahlı çatışma sürecinde meydana gelen soykırım, ırk ayrımı ve işkence gibi uygulamalara karşı ulusal ceza yasalarında önlemler almakla yükümlendiren uluslararası kurallar, bu gibi suçlarda birey sorumluluğuna ilişkin etkin ve özel önlemlerin alınmasını teşvik etmektedir.

Köleliğe ilişkin birey sorumluluğu, birey sorumluluğunu gerektiren diğer uluslararası kurallardan gerekçe ve formülasyon olarak farklılık gösterir. Kölelik suçu, yer ve kişi bakımından diğer ağır insan hakları ihlallerinden ayrılır. Önceleri birçok devlet köle ticareti yapmamasına rağmen, bireyler, kölelik ve benzer uygulamalar amacıyla insanları bir yerden başka bir yere taşımış, kaçırmış veya tutuklamışlardır. Köle ticareti, genellikle açık deniz alanlarında yürütülen bir faaliyettir. Bunun nedeni, açık denizlerin tarafsız deniz alanları oluşturmaları ve tek bir devletin egemenlik alanı içinde bulunmamalarıdır. Köle ticareti ve köleliğin ortadan kaldırılması için uluslararası işbirliğine özel ihtiyaç vardır.

59 Sözleşme metni için bkz.: Muzaffer Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları...*, s. 193.

60 Steven R. Ratner ve Jason S. Abrams, *Accountability For Human Rights...*, ss. 106-107. Semih Gemalmaz, *Uluslararası İnsan Hakları...*, s. 208.

61 Sözleşme metni için bkz.: Muzaffer Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları...*, ss. 200-205.

62 Muzaffer Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları...*, s. 90.

Uluslararası işbirliği sonucu imzalanan çok taraflı sözleşmeler, insan haklarına olan duyarlılığın artması ve devletlerin bu konuya gösterdiği hassasiyet, köle ticareti ve benzeri uygulamaların yasaklanması ve uluslararası teamül hukukunun bir bölümü haline gelmesinde önemli rol oynamıştır. Uygulamalar göstermektedir ki; kölelik ve köle ticaretinin yasaklanmasına ilişkin uluslararası kurallar, uluslararası hukukun genel ilkeleri haline gelmiştir.

E. Ayrımcılık

Ayrımcılık; bir toplumda bir gruba mensup üyelerin diğer grup üyelerinin sahip olduğu haklardan yararlanmaması veya bu hakların ihlal edilmesi temeli üzerine kuruludur.⁶³ Irk, cinsiyet, dil, din veya diğer hassas kriterlere dayanan ayırım üzerine kurulu ihlaller, geniş çaplı ve sistematik bir biçimde uygulanırsa, ayrımcılık olur. Ayrımcılık, insan hakları ihlallerinden sayılmaktadır.⁶⁴ Ayrımcılığın önlenmesine ilişkin uluslararası kurallar, uluslararası hukukun insan hakları ihlallerine ilişkin birey sorumluluğu ile iki şekilde ilintilidir. Birincisi, ayrımcılık yapmamaya ilişkin uluslararası kurallar soykırım, ırk ayırımı, kölelik gibi uluslararası suçların uluslararası hukukun bir parçası oluşturmasıdır. İkincisi, ayrımcılığın, uluslararası hukukta, insan hakları kurallarının nasıl olması gerektiğine ilişkin katkıda bulunmasıdır.⁶⁵

Birey sorumluluğu, savaş suçları, soykırım ve işkence gibi ağır insan hakları ihlallerinde görüldüğü gibi ayrımcılık suçunda da görülebilir. Birey sorumluluğunun, söz konusu suçlardan farklı olarak, ayrımcılık suçunda da ayrı bir yeri vardır. Ayrımcılığın yasaklanmasına ilişkin uluslararası belgelerde, öncelikli amaç, ayrımcılık yapan kuruluş, grup, birey ve resmi görevlilerin cezalandırılması hususunda önlemler almaya devletleri teşvik etmek ve devletlerin hükümet politikası olarak ayrımcılığı yasaklamasını sağlamaktır.⁶⁶ Ayrımcılığa karşı uluslararası belgelerin en önemlileri “Birleşmiş Milletler Irk Ayırımı Bildirgesi” ve “Irk Ayırımının Tüm Çeşitlerinin Yasaklanmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme”dir. Bu Sözleşme ve Bildirgede, ırk ayırımı yapan ve bu suçu işleyen bireylerin sorumluluğuna işaret edilmektedir.⁶⁷ İlgili Sözleşme, ayrımcılığın insanlığa karşı bir suç olduğunu ve bu suçun cezaî sorumluluk gerektirdiğini belirtmektedir.⁶⁸ Irk Ayırımı Sözleşmesi’nde, bireylerin ırk ayrımcılığını yasaklayan hükümler mevcuttur. Aynı zamanda Sözleşme, bu

63 Steven R. Ratner ve Jason S. Abrams, *Accountability For Human Rights...*, s. 114.

64 Muzaffer Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları...*, s. 109.

65 Lyal S. Sunga, *Individual Responsibility in International...*, s. 93.

66 Lyal S. Sunga, *Individual Responsibility in International...*, s. 95.

67 Lyal S. Sunga, *Individual Responsibility in International...*, s. 95. Muzaffer Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları...*, ss. 98-100.

68 Christian Tomuschat, “Crimes Against The Peace...”, ss. 54-55.

konuda taraf devletleri, dolaylı olarak bireylerin ırk ayrımı yapmamalarına ilişkin olarak önlemler alması yükümlülüğü altına sokmaktadır.

BM Irk Ayrımı Bildirgesi'nin 2. maddesinde; "hiçbir devlet, kurum, grup ve bireyin etnik köken, renk, ırk temelinde kurumlar, gruplar ve bireyler arasında temel özgürlükler ve insan hakları konusunda ayrımcı davranışlar gösteremeyeceği"ni belirtmektedir. 1945'ten beri ayrımcılık yapmama ilkesi kapsamında, kanunlar önünde bireysel haklar ve bireylerin eşit muamele ile karşılaşmalarını garanti altına alan uygulamalar geniş ölçüde uluslararası toplum tarafından kabul görmüştür. Bu kapsamda, uluslararası hukuk ile ulusal hukuklarda ırk ayrımcılığını yasaklayan hükümler mevcuttur. Dolayısıyla, ırk ayrımcılığı uygulamaları, uluslararası toplum tarafından hassasiyetle incelenmekte ve tepki toplamaktadır. İnsan hakları ihlallerine ilişkin bireysel sorumluluk, uluslararası toplumun ciddiyetle ele aldığı bir konudur. Ayrımcılığın bireyler tarafından sistematik ve yaygın bir şekilde yapıldığına ilişkin belirtilerin ortaya çıkması halinde, yasal çerçevede bireysel sorumluluk mekanizması devreye girmekte ve uluslararası toplumun tepkisini çekmektedir.

IV. Sonuç

46

Uluslararası hukuk kapsamında insan haklarının ağır ihlallerinden dolayı bireyin sorumluluğuna ilişkin düzenlemelerin sayısı gittikçe artmaktadır. Bu konuda yeni ve gelişmekte olan uluslararası insan hakları hukuku önemli çok taraflı işbirliği alanıdır. Ayrıca, Birleşmiş Milletler ve bölgesel uluslararası örgütler düzeyinde insan haklarının ağır ihlallerine ilişkin önemli uluslararası denetim mekanizmaları vardır.

İnsan haklarının geliştirilmesi ve korunmasına ilişkin düzenlemelerin sayısındaki artış, uluslararası hukukun bireye ilişkin düzenlemelerin artmasına neden olmaktadır. Bu durum, bireye uluslararası alanda yeni statü kazandırmıştır. Nuremberg Uluslararası Ceza Mahkemelerinden başlayarak insan haklarının ağır ihlallerinden dolayı sorumlu tutulma ve yargılanmaya başlanan birey, geçen süre içerisinde, bu sorumluluğunun kapsamını genişleten uluslararası düzenlemeler ortaya çıkmıştır. Uluslararası ilişkilerdeki gelişmeler ve uluslararası toplumun temel çıkarları toplum üyelerinin uluslararası toplumu ilgilendiren temel konulara ilişkin ilgisini artırmıştır. Bu konulardan biri de insan haklarının ağır ihlalleridir.

Soğuk savaş sonrası dönemde, uluslararası toplum insan haklarının ağır ihlallerini cezalandırmaya yönelik çabalarını yoğunlaştırdı. Bu çabalar sonucu, 1990'lı yılların başında ad hoc nitelikte kurulan Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi ile Raunda Uluslararası Ceza Mahkemesi bireyi işlediği savaş suçları

ve insan haklarının ağır ihlallerinden dolayı yargılamayı sürdürmektedir. 2002 yılında faaliyete başlayan Uluslararası Ceza Mahkemesi ise savaş suçları ve insan haklarının ağır ihlallerini de içine alan uluslararası suçlar nedeniyle bireyleri yargılamayı sürdüren sürekli nitelikte bir uluslararası mahkemedir.

Kaynakça

Kitaplar ve Makaleler

Atalay, Ahmet Haluk. *Uluslararası Hukukun Oluşumu: İlk Küreleşme Dönemi 1492-1648*. İstanbul: Göçebe Yayınları, 1997.

Blishchenko, Igor P. "Responsibility in Breaches of International Humanitarian Law", *International Dimensions of Humanitarian Law*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1988.

Donnelly, Jack. İnsan Hakları. Çeviren Levent Korkut ve Mustafa Erdoğan. Ankara: Yetkin Yayınları, 1995.

Gemalmaz, Semih. *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*. İstanbul: Beta Yayınları, 1997.

Glahn, Gerhard Von. *Law Among Nations*. 6. Baskı. New York: Macmillan Publishers, 1992.

Graditzky, Thomas. "Individual Criminal Responsibility For Violations of International Humanitarian Law Committed in Non- International Armed Conflict." *IRRC* sayı 822 (March 1998).

Green, Leslie C. "Crimes Under The I.L.C. 1991 Draft Code." *War Crimes in International Law*, editörler Yoram Dinstein ve Mala Tabory içinde. The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1996.

Greppi, Edoardo. "Evolution of Individual Criminal Responsibility Under International Law." *IRRC* cilt 81, sayı 835 (Eylül, 1999): ss. 531-553.

Gross, Leo. *International Law and Organization*. Dordrecht :Martinus Nijhoff Publishers, 1993.

Grotius, Hugo. "De Jure Belli ac Pacis Libri Tres." *Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme*, editörler Howard Williams, Moorhead Wright ve Tony Evans içinde. Ankara: Siyasal Kitapevi, 1996.

Gündüz, Aslan. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlar Hakkında Temel Metinler*. 2. baskı. İstanbul: Beta Yayınları, 1994.

Komarov, Gary. "Individual Responsibility Under International Law : The Nuremberg Principles in Domestic Legal System." *International and Comparative Law Quarterly*, cilt 29 (1980): 21-37.

Korowicz, Marek St. "The Problem of International Personality of Individuals." *AJIL*, cilt 50 (1956): 533-563.

L.C. Green. *Essays on The Modern Law of War*. New York, Transnational Publishers, 1985.

Lütem, İlhan. *Harp Suçları ve Devletlerarası Hukuk*. Ankara: Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, 1951.

Murphy, Jonh F. "International Crimes." *United Nations Legal Order*, editörler Oscar Schachter ve Christopher C. Joyner içinde. Cilt 2. Cambridge: Grotius Publications, 1995.

Pazarcı, Hüseyin. *Uluslararası Hukuk Dersleri*. Cilt II, 5. Baskı. Ankara: Turhan Kitabevi, 1998.

Ratner, Steven R. ve Jason S. Abrams. *Accountability For Human Rights, Atrocities in International Law: Beyond the Nuremberg Legacy*. Oxford: Clarendon Press, 1997.

Reshetov, İurii Aleksandrovich. "International Law and Crimes against the Laws and Customs of War". *Nuremberg Trial and International Law*, editörler George Ginsburgs ve V. N. Kupriavtsev içinde. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1990.

Sencer, Muzafer. *Belgelerle İnsan Hakları*. İstanbul: Beta Yayınları, 1988.

Shaw, Malcolm Nathan. "Genocide and International Law". *International Law at a Time of Perplexity Essays in Honour of Shabtai Rosenne*, editör Yoram Dinstein içinde. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1989.

Sunga, Lyal S. *Individual Responsibility in International Law for Serious Human Rights Violations*. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1992.

Tomuschat, Christian. "Crimes Against The Peace and Security of Mankind and The Reculcitrant Third State". *War Crimes in International Law*, editörler

Silahlı Çatışma Hukuku ve Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Bireyin Sorumluluğu

Yoram Dinstein ve Mala Tabory içinde. The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1996.

Virginia, Moris ve Michael P. Scharf. *An Insider's Guide to The International Criminal Tribunal For The Former Yugoslavia*. Cilt 1. New York: Transnational Publishers, 1995.

Wieruszewski, Roman. "Application of International Humanitarian Law and Human Rights Law: Individual Complaints." *Implementation of International Humanitarian Law*, editörler Fritz Kalshoven ve Yves Sandoz içinde. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1989.

Wynngaert, Christine Van Den ve Stessens Guy. *International Criminal Law*. The Hague: Kluwer Law International, 1996.